

УДК 37.013.2:378.046.4

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4\(205\)-115-119](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-4(205)-115-119)

Лебедик Леся

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6538-6256>

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ДОРОГОВКАЗ ДЛЯ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

A Розглядаються педагогічні погляди Григорія Сковороди як дороговказ для педагогів закладів позашкільної освіти; виділено та теоретично обґрунтовано дидактичні принципи підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Проблемою дослідження є виділення та теоретичне обґрунтування загальнодидактичних й особливих для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти принципів на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Для досягнення мети було використано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження: системний аналіз філософської, психологічної, соціологічної й педагогічної наукової літератури, присвяченої дослідженню підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти та навчально-методичної й інструктивно-методичної документації для визначення понятійно-категорійного апарату; методи системного аналізу, що застосовувалися для розгляду генезису підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Виділено й теоретично обґрунтовано дидактичні принципи підготовки педагогів закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди.

Ефективними є такі дидактичні принципи підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти: наступності, науковості, усвідомлення, діяльності, наочності, предметності, розвивального навчання, демократизації, системного підходу, забезпечення цілісності й неперервності розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти, саморозвитку, регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності, психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

Ключові слова: педагогічні погляди Григорія Сковороди; заклад позашкільної освіти; дидактичні принципи; підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти

S *Lebedyk Lesya. Pedagogical views of Hryhorii Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions.*

This article examines the pedagogical views of Hryhorii Skovoroda as a guide for teachers of out-of-school education institutions; the didactic principles of teacher training for out-of-school education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda are highlighted and theoretically substantiated. An analysis of the main regularities and didactic principles of the specified training of teachers was carried out. The essence of each selected principle is revealed.

The problem of the research is the selection and theoretical substantiation of general didactic and special principles for the training of teachers of out-of-school education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda.

To achieve this goal, the following set of complementary research methods was used: theoretical - a systematic analysis of philosophical, psychological, sociological and pedagogical scientific literature devoted to the study of teacher training for out-of-school education institutions and educational-methodical and instructional-methodical documentation to determine the conceptual-categorical apparatus; methods of system analysis used to consider the genesis of teacher training for out-of-school education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda.

The didactic principles of the training of teachers of extracurricular education institutions based on the creative heritage of Hryhorii Skovoroda are identified and theoretically substantiated.

These didactic principles of teacher training for out-of-school education institutions are effective: continuity, scientificity, awareness, activity, visibility, objectivity, developmental learning, democratization, system approach, ensuring the integrity and continuity of the development of a teacher's readiness to work in an out-of-school education institution, self-development, regular operative diagnosis and self-diagnosis of this readiness, psychological support for developing teachers of a certain readiness.

Key words: pedagogical views of Hryhorii Skovoroda; out-of-school institution; didactic principles; training of teachers for out-of-school institutions

Лебедик Леся Вікторівна, докторка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри спеціальної освіти і соціальної роботи, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

Lebedyk Lesya, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Special Education and Social Work, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: lebedyk_lesya@ukr.net

Постановка проблеми. Кардинальні зміни, що втілюються останнім часом у підготовці педагогів закладів позашкільної освіти України, потребують формування нового змісту означеної підготовки, який забезпечить необхідний рівень фахових знань і вмій, набуття готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти, вміння реалізувати набуті знання з означеної практичної проблеми у своїй професійній діяльності.

Удосконалення сучасної підготовки педагогів закладів позашкільної освіти вимагає, на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, суттєвого перегляду традиційних дидактичних принципів підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти та їх заміни новими, які б відповідали новому соціальному завданню всієї цілісної системи підготовки означеної категорії педагогів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми відбору дидактичних принципів підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти показує, що вона не є новою для педагогічних досліджень. Уперше система дидактичних принципів була теоретично обґрунтована класиками педагогічної науки Я. Коменським, В. Дістервегом, Й. Песталоцці, характерною є й для творчої спадщини Г. Сковороди.

Сучасні дослідники відмічають, що у педагогічних поглядах Сковороди відбилися основні напрями передової педагогіки: гуманізм, демократизм, висока моральність, любов до батьківщини і народу.

«У притчах «Благодарный Еродій», «Убогий жайворонок» та інших Г. Сковорода висміяв дворянсько-аристократичне виховання і протиставив йому позитивний ідеал виховання, мета якого – створення гармонійно розвиненої людини. Головним педагогічним принципом Сковорода вважав розкриття природних здібностей людини. Великого значення український філософ надавав вихованню любові до праці, самодіяльності учнів.

Одним із положень його вчення «сродної» праці було твердження про те, що тільки та наука і те навчання мають сенс, які відповідають природі учня. Тобто, якщо людина має хист і здібності у якійсь галузі, то тільки навчання, спрямоване на вдосконалення цих здібностей, може принести користь суспільству і задоволення людині. Якщо ж, наприклад, художника вчити грати на скрипці, то це дасть певні результати, але не зможе йти ні в яке порівняння з результатами вдосконалення його художніх здібностей. На основі цих педагогічних принципів великого філософа і мислителя Г. Сковороди можна досягти найзаповітнішої мети педагогів – створення гармонійно розвиненої людини. При цьому філософ послідовно відстоював загальнодоступне, безкоштовне навчання для всіх верств насе-

лення, завдяки якому можна було б створити ідеальне, з точки зору Г. Сковороди, суспільство» [5, с. 101–104].

Однак не вирішеними аспектами проблеми є визначення пріоритетних принципів підготовки педагогів у магістратурі для закладів позашкільної освіти на основі творчої спадщини Григорія Сковороди і відсутність єдиного погляду на дидактичні принципи означеної підготовки.

Мета статті: виділити та теоретично обґрунтувати на основі творчої спадщини Григорія Сковороди загальнодидактичні й особливі для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти принципи.

Викладення результатів дослідження. Спочатку звернемо увагу на такі загальнодидактичні принципи на основі творчої спадщини Григорія Сковороди, що залишаються важливими: наступності, науковості, усвідомлення, діяльності, наочності, предметності та розвивального навчання.

Принцип наступності передбачає, що підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти у магістратурі зберігає зв'язок із тим типом життєвих знань, які педагог отримав на попередніх етапах навчання – у бакалавраті. У магістратурі підготовка педагогів для закладів позашкільної освіти ускладнюється, розширюється зміст і вдосконалюються форми їхнього подання. Але часто не беруться до уваги внутрішні зміни змісту і форми навчання. Ці зміни розглядаються як кількісні, без виділення, наприклад, якісної своєрідності знань, характерної для підготовки педагогів закладів позашкільної освіти у магістратурі. Аналіз показує, що ідея наступності, яка сьогодні фактично реалізується у практиці закладів підготовки педагогів закладів позашкільної освіти, надмірно зближує вимоги наукового і життєвого ставлення до речей. Проте такого змішування не повинно бути в сучасній підготовці педагогів закладів позашкільної освіти [3, с. 7].

У творі Григорія Сковороди «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» знаходимо: «Скільки відступила тінь, стільки наступило світло. Блаженні, хто день за днем піднімаються вище на гору цього пресвітлого Миргорода. Вони-то підуть зі сили в силу, поки з'явиться Бог богів у Сіоні. Схід цей і вихід Ізраїлю здійснюється не ногами, а думками. Ось Давид: «Сходження поклади у своєму серці». «Душа наша перейде непостійну воду». Ось і Ісайя: «З веселістю вийдіть», тобто з радістю навчіться покидати хибні помисли» [4, с. 238].

Принцип науковості у педагогічній освіті часто лише декларується. Організатори підготовки педагогів закладів позашкільної освіти мають глибоко усвідомити завдання

сучасної педагогіки для означеної підготовки, орієнтуватися у своїй роботі на уявлення про педагогічної освіти як відкриту систему, а про розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти – як самоорганізований процес [3, с. 7].

У творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода також на боці науки: «Я наук не ганю і найостанніше ремесло хвалю; лиш те гідне хули, що, на них сподіваючись, нехтуємо найвищою наукою, до якої всякому століттю, країні й становищу, статі й вікові тому відчинені двері, що щастя всім без винятку потрібне, чого, крім неї, про жодну науку не можна сказати. І цим найвищий віками й системами вічно володіючий парламент достатньо доказав, що він завжди праведний і праві суди його» [4, с. 232].

Істинна реалізація принципу науковості внутрішньо пов'язана зі зміною типу мислення, нав'язаного всією системою підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, тобто з переходом до розвитку у педагогів розвинутого теоретичного мислення, яке лежить в основі розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти У магістратурі педагог закладу позашкільної освіти має чітко відчувати новизну і своєрідність тих уявлень, які у нього виникають у практичній роботі. У педагога закладу позашкільної освіти вже має бути сформована готовність, тому якісно змінюється зміст навчання і методи роботи (наприклад, ним запроваджуються дослідницький підхід до матеріалу, технології навчального дослідження тощо) [3, с. 7].

Дотримання принципу науковості передбачає задоволення трьох ієрархічно пов'язаних вимог: 1) зміст освіти повинен відповідати рівню сучасної науки; 2) знайомити педагогів із предметними і загальнонауковими методами пізнання; 3) розкривати найважливіші закономірності процесу пізнання [там само].

У творі «Кільце. Дружня розмова про мир душевний» Григорій Сковорода застерігав: «Якщо хтось в якусь науку заховався, досяг успіхів і прославився, тоді вважає що вже будь-яке знання віддане йому за нареченою в придане. Всякий художник про всі ремесла суддівську висловлює думку, не розмірковуючи, що одної науки добре навчитися чи вистачить людського віку» [4, с. 254].

Учень і друг Григорія Сковорода та перший його біограф Михайло Ковалинський [1] чітко описує його життєві принципи.

«Не вибравши собі жодного стану, він твердо поклав на своєму серці, що посвятить своє життя стриманості, задоволенню малим, цнотливості, смиренню, працелюбності, терпінню, добродушності, простоті манер, щирості, обличить усі суетні намагання, всі турботи надбання майна, всі труднощі надмірностей. Таке самозречення дуже успішно зближувало його з любов'ю до мудрості. Душа людська, кидаючись у становище нижчих від себе ступенів, за-

нурюючись у тваринні пристрасті, віддаючись хтивості, властивій скотині, приймає на себе їх властивості й якості: злобу, лють, неситість, заздрість, хитрість, гординю тощо; вивисуючись же подвигом доброї волі над тваринними потягами, тваринними інстинктами і безсловесними устремліннями, сходять на висоту чистоти умів, стихія яких є світло, розум, мир, гармонія, любов, блаженство, і від них запозичує якусь силу величі, світлості, розуміння вищого, більш просторого, далекого, яснішого. і найвищої святості у відчутті, якими внутрішньо наповнюючись, проявляє в уяві стан людського буття іноді схвально, іноді осуджуючи, вмовляючи, попереджуючи й указуючи» [4, с. 15].

Отже, Григорій Сковорода геніально передбачив колосальні зміни нашого світосприймання, що відбулися за останні десятиріччя, започаткували новий етап розвитку науки – постнекласичний. Серед процесів, які характеризують сучасну науку, найважливішу роль відіграють інформатизація, гуманізація, інтеграція. Інформація сьогодні перетворилася у глобальний невичерпний ресурс людства. Гуманізація освіти має відображати процес гуманізації науки, враховувати новий зміст поняття «гуманізм», його сучасне трактування. У даний час тенденція гуманізації науки найяскравіше проявляється в тих напрямках досліджень, які безпосередньо стосуються проблем людини і середовища її проживання (екологія, економіка, генетика, етологія, деякі медичні науки). Сучасний гуманізм, згідно з цих позицій, є системою світоглядних ідей, в основі яких – розуміння нерозривного зв'язку двох поєднаних світів – людини і середовища її проживання [3, с. 7-8].

Принцип усвідомлення передбачає спрямованість технології розвитку готовності педагога на розуміння сутності роботи у закладі позашкільної освіти. По-перше, знання оформлюються у вигляді чітких і послідовно розгорнутих словесних абстракцій (їх можна перевірити). По-друге, кожна словесна абстракція має доводитись до певного чіткого чуттєвого образу – уявлення, чого вимагає, для прикладу популярна сьогодні інновація у навчанні – віртуально-тренінгові технології (посилання на конкретні приклади, показ ілюстрацій є найзагальнішими прийомами перевірки усвідомленого володіння знаннями) [там само, с. 8].

У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода заповідав педагогам слухати своє серце: «Слухай себе, послухай його, і прислухайся до нього, не підведе тебе, бо ім'я моє є на ньому». Нічого, видно, не можна зробити без «слухай себе», потім: «і послухай його». Із пізнання себе самого народжується послух Богів» [4, с. 115].

Принцип діяльності означає, що педагоги отримують знання з проблематики роботи у закладі позашкільної освіти не в готовому вигляді, а виявляють загальні умови їх упровадження. А це можливо лише при виконанні ними тих специфічних перетворень предметів, завдяки яким в

їх власній навчальній практиці моделюються і відтворюються внутрішні властивості об'єкта управління, які стають змістом понять [3, с. 8].

У творі «Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру» Григорій Сковорода заповідав педагогам: «Довго вчися сам, якщо хочеш вчити інших. У всіх науках і мистецтвах є плодом правильна практика» [4, с. 328].

Принципу наочності необхідно протиставити принцип предметності, тобто точного зазначення тих специфічних дій, які необхідно виконати. У творі «Бесіда перша, названа Observatorium (Сіон)» Григорій Сковорода вказував на діалектику пізнання «видимого» і «невидимого»: «Розуміти ж – означає понад видимий предмет прозріти розумом щось невидиме, заселене видимим: «Розпрямтеся, і побачите...» Оце-то є й зберігати, спостерігати, помічати, тобто при відомому зрозуміти невідоме, а з попереднього, наче з високої гори, розуму промінь, як прямулучну стрілу в ціль, метати у віддалену таємничість» [там само, с. 195].

Як бачимо, якщо принцип наочності диктує в навчанні перехід від конкретного до загального, то принцип предметності фіксує можливість і доцільність відкриття педагогами загального змісту роботи у закладі позашкільної освіти, як основи для подальшого виявлення його окремих проявів, тобто стверджується необхідність керування підходом «від загального до конкретного» [3, с. 8].

Принцип розвивального навчання у магістратурі педагогів закладів позашкільної освіти передбачає можливість закономірного управління темпом і змістом їхньої підготовки педагогів за допомогою організації навчальних впливів. Технології навчання мають передбачати створення для педагогів таких умов і передумов психічного розвитку, які поки що відсутні в них з точки зору високих норм і вимог до готовності педагога закладу позашкільної освіти. По суті, це буде компенсаторна й активна побудова тих «ланок» психіки, які необхідні для високого рівня професійної діяльності.

У творі «Нарцис. Розмови про те: пізнай себе» Григорій Сковорода вказував на розвиток особистості через пізнання:

«Клеопа: У них же думки також множаться й розвиваються. Чого вони собі не уявляють? Чого не обіймають? Цілий світ їх не може вмістити. Нічого їм не вистачає. Одне за одним пожирають, ковтають і не насичуються. То чи не бездонна безодня серце їх? Ти сказав, що серце, думки й душа – то все одне. Як же вони загубилися?»

Друг: Чого не можемо досягти, не випробуємо. Треба себе примусити і дати місце в нашому серці згаданому божому Слову. Якщо його благодать повіє на нас, тоді видається все нам простим і прямим. Часто не розуміємо найменших дрібниць. А людина є маленький світик, і так важко пізнати його силу, як тяжко у всесвітній машині знайти начало; затверділа наша нечутливість і звичний смак є причиною нашої бідності. Розкладай перед сліпим усе, що хочеш і скільки хочеш, та все те для нього пuste.

Він може обмацати, але без доторку нічого не розуміє» [4, с. 79].

Окрім вищевказаних принципів, аналіз передового досвіду підготовки педагогів з урахуванням педагогічних поглядів Григорія Сковороди, проведених у попередніх розвідках [2, с. 105–108; 5, с. 101–104], дає змогу виділити низку специфічних принципів, що стимулюють розвиток готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти: демократизації, системного підходу, забезпечення цілісності й неперервності розвитку цієї якості педагога закладу позашкільної освіти, саморозвитку означеної готовності, регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності, психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

Принцип демократизації пов'язаний зі створенням у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти сприятливих демократичних умов реалізації свободи і прав особистості для розвитку готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти. Для цього необхідна рівноправність і взаємна зацікавленість у розвитку всіх суб'єктів навчання [3, с. 9].

У творі «Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова» Григорій Сковорода пропонував у пізнанні керуватися свободою: «оскверняєш, коли вводиш рабське ярмо й тяжку ту в країну досконалого миру й свободи. Будь ласка, оцнотлився. Роззуй свої чоботи вдома, обмий руки й ноги, облиш усе твоє тлінне і переходь до божественних» [4, с. 382].

Реалізація *принципу системного підходу* у магістратурі педагогів для закладів позашкільної освіти передбачає перетворення не тільки технологій навчання, а й змісту освіти [3, с. 9].

Відповідно до цього мають бути вироблені вимоги до готовності педагога до роботи в закладі позашкільної освіти як якості особистості. У творі «Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті (Дружня бесіда про душевний спокій)» Григорій Сковорода вказував на необхідність дослідження систем, зокрема – людини: «ми в механізмі малесенького нашого світу, як у маленькому лондонському годиннику, сліпі, несміливі, і не помічаємо нічого із трудних процесів і не турбуємось про найдивовижнішу з усіх систем – систему нашого тільця» [4, с. 232].

Принцип забезпечення цілісності й неперервності розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти передбачає, що особливості особистості мають ураховуватися ще з вхідного діагностування магістрантів і закінчуючи спостереженням за проходженням ними певних етапів на шляху означеної готовності. Тому у системі вимог до готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має міститися не лише вимога до його вмінь і знань, а й до професійно важливих особистісних якостей [3, с. 9].

Однак, це мають бути не абстрактні особистісні якості, а конкретизовані з урахуванням можливостей підготовки

педагогів для закладів позашкільної освіти для розвитку якостей, необхідних для такої діяльності. У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода вказував на важливість самопізнання: «Безперервно думай, щоб пізнати себе. І оце-то є молитва, тобто розпалювання думок твоїх до цього» [4, с. 123].

Принцип саморозвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти полягає у забезпеченні розвитку їхньої самостійності щодо формування цілей і планування роботи у закладі позашкільної освіти. Конкретно цей принцип знаходить свій вияв в активності особистості педагога, його самовдосконаленні [3, с. 9].

У філософському творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula, по-єврейськи Сіон» Григорій Сковорода вказував на важливість саморозвитку особистості: «Дивно, що мало хто намагається заглядати всередину, випробувати й пізнавати себе. А не дивно тому, що безперервна ця боротьба у кожному, до єдиного, серце не присипляє. У мене самого переповнене серце або невичерпне джерело, від самого мого народження не породило ні слова, ні діла, щоб перед його початком не відбулася боротьба його пекельних духів із небесними силами, подібно як на небі шум вітрів, які борються, передусь прийдешній весні» [4, с. 197].

Принцип регулярної оперативної діагностики і самодіагностики означеної готовності покликаний забезпечувати зворотній зв'язок у її розвитку. Ефективна діагностика розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти має спиратись на інформацію про прояви його особистості не лише в цьому виді діяльності, а життєдіяльності в цілому, тобто мати системний характер [3, с. 9].

На це у творі «Бесіда друга, названа Observatorium Specula наголошував Григорій Сковорода: «Це вже ми чули – про два начала, про подвійний рід ангелів і людей, про два шляхи людського життя. Втім, нині самі доходьте розумом, що із цих же джерел народжується подвійний смак у Біблії: добрий і лукавий, рятувальний і погубельний, хибний та істинний, мудрий і безумний...» [4, с. 201].

Принцип психологічної підтримки розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти стосується діяльності у магістратурі для цієї категорії педагогів психологічної служби для надання індивідуальної консультативної допомоги [3, с. 9].

У творі «Симфонія, названа книга Асхань, про пізнання самого себе» Григорій Сковорода так підкреслював важливість психологічної допомоги: «Якщо сам не можеш, приведи до помазаного духом божим тлумача: цей слуга божий допоможе тобі» [4, с. 155].

Висновками з проведеного дослідження є виділення та теоретичне обґрунтування на основі педагогічних поглядів Григорія Сковорода дидактичних принципів підготовки педагогів для закладів позашкільної освіти, а саме: наступності; науковості; усвідомлення; діяльності;

наочності; предметності; розвивального навчання; демократизації; системного підходу; забезпечення цілісності й безперервності розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти; саморозвитку; регулярної оперативної діагностики і самодіагностики цієї готовності; психологічної підтримки розвитку у педагогів означеної готовності.

Використання виділених принципів в освітньому процесі сприятиме глибокому і повному засвоєнню педагогами знань і умінь, необхідними для роботи у закладі позашкільної освіти.

Перспективою подальших досліджень є виділення та аналіз реалізації системи і технології розвитку готовності педагога до роботи у закладі позашкільної освіти, які будуть будуватися у відповідності з виокремленими на основі педагогічних поглядів Григорія Сковорода принципами.

Список використаних джерел

1. Ковалінський М. І. Григорій Савич Сковорода: життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста. Лондон: Накл. Української видавничої спілки, 1956. 36 с.
2. Лебедик Л. Погляди Григорія Сковорода на виховання. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи*: зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарاپин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 105–108.
3. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю. Принципи післядипломної освіти у підготовці вчителів до управління професійним самовизначенням учнів. *Фізико-математична освіта*. 2020. Вип. 4 (26), ч. 2. С. 6–12.
4. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
5. Стрельников В. Ю. Педагогічні принципи Григорія Сковорода. *Григорій Сковорода і Паїсій Величковський: постаті на тлі епохи*: зб. наук. пр. за результатами Всеукр. наук.-практ. конф. (Полтава, 29 листоп. 2012 р.) [до 290-річчя з дня народження] / ред. кол.: Т. В. Оніпко, І. М. Петренко, В. В. Сарاپин. Полтава: ПУЕТ, 2013. С. 101–104.

References

1. Kovalynskiy, M. I. (1956). *Hryhorii Savych Skovoroda: zhyttia i deiaki dumky ukrainskoho filosafo-spirytualista* [Hryhorii Savych Skovoroda: life and some thoughts of the Ukrainian philosopher-spiritualist]. London: Nakl. Ukrainskoi vydavnychoi spilky [in Ukrainian].
2. Lebedyk, L. (2013). Pohlyady Hryhoriya Skovorody na vykhovannya. [Hryhorii Skovoroda's views on education]. In Onipko, T. V., Petrenko, I. M., & Sarapyn, V. V. (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paisii Velychkovskiy: postati na tli epokhy* [Hryhorii Skovoroda and Paisius Velychkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 105-108). Poltava: PUET [in Ukrainian].
3. Lebedyk, L. V., & Strelnikov, V. Yu. (2020). Pryntsypy pislyadyplomnoyi osvity u pidhotovtsi vchyteliv do upravlinnya profesynym samovyznachennym uchniv [Principles of postgraduate education in the preparation of teachers to manage students' professional self-determination]. *Fizyko-matematychna osvita* [Physical and mathematical education], 4 (26), 2, 6-12 [in Ukrainian].
4. Skovoroda, H. S. (1995). *Piznay v sobi lyudynu*. [Get to know the person in you]. Lviv: Svit. Retrieved from <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/skovoroda-grigorij/497-grigorij-skovoroda-piznaj-v-sobi-lyudynu> [in Ukrainian].
5. Strelnikov, V. Yu. (2013). Pedahohichni pryntsypy Hryhoriya Skovorody [Pedagogical principles of Grigory Skovoroda]. In Onipko, T. V., Petrenko, I. M., & Sarapyn, V. V. (Eds.), *Hryhorii Skovoroda i Paisii Velychkovskiy: postati na tli epokhy* [Hryhorii Skovoroda and Paisius Velychkovsky: figures against the background of the era]: zb. nauk. pr. za rezultatamy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 101-104). Poltava: PUET [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 11.08.2022